

Yosef Kaplan, *Les Nouveaux-Juifs d'Amsterdam: Essais sur l'histoire sociale et intellectuelle du judasme séfaraïde au XVIIe siècle*. Collection Péninsul. Paris: Éditions Chandeigne Librairie Portugaise 1999, 250 pp.

בשנת 1996 יצא לאור בספרדית קובץ ובו חמישה מחקרים מאת פרופסור יוסף קפלן על "היהודים החדשים" באמסטרדם במאה ה"ז; המאמרים נכתבו במקורם בשפה העברית או האנגלית. עתה יוצאים לאור בצרפתית ארבעה מתוך חמשת המאמרים שהופיעו באותו קובץ, ובמקום מאמר על נישואין בסתר בתפוצה הספרדית המערבית (מאות י"ז-י"ח), שכבר ראה אור בצרפתית, מופיע כאן המאמר "עם פוליטי" (ראו להלן). הביבליוגרפיה עודכנה לכבוד הקובץ. ואלו הם המאמרים הבאים בקובץ: הקהילה הספרדית באמסטרדם במאה ה"ז: בין מסורת לשינוי; הרחקה וזהות עצמית; "האומה" הספרדית לנוכח העולם האשכנזי; "עם פוליטי" – היהודים הפורטוגלים באמסטרדם לנוכח החברה ההולנדית; החרמת הקראים ב"1712.

Folklore Juif: Cahiers de littérature orale 44 (1998). Paris: Publications Langues, 1999, 266 pp.

עשרת המאמרים שבקובץ זה, בעריכת דן בךעמוס, עוסקים בחלקם בשאלת היחס שבין הסיפר (נרטיב) שבעל פה לזה הכתוב; חלק מן המאמרים עוסקים בסוגיות מתחום הפולקלור. המאמרים מתפרסמים בצרפתית, אך כל מאמר מלווה בתמצית באנגלית. בסוף הקובץ באה סקירה קצרה על המחברים. להלן תוכן העניינים:

בעל פה ובכתב: ג' חזקרום, "הקול וקול אחותי" – דמויות וסמלים נשיים במדרש איכה רבה; י' בךעמי, פוריות וסמליות; ר' בירן, פרשת ברל ורבולונסקי – פולמוס על הפולקלור היהודי בין שתי מלחמות העולם.

פולקלור ספרדי-יהודי: ש"ג ארמיסטד, הספרות שבעליפה של היהודים הספרדיים; ת' אלכסנדר, תפישת ירושלים על פי הנרטיבים של הספרדים הירושלמיים.

פולקלור ערבי-יהודי: י' שטרית, היגד משלי והיגד חרץ-טקסטואלי – ניתוח סוציו-פרגמטי של משלים מרוקאיים-יהודיים; ר' גורוג'קראדי, סטראוטיפים אתניים וספרות שבעל פה – דמות היהודי לפי שני נרטיבים הוגריים פנטסטיים; ח' בריצחק, יהודי פולין לנוכח "המפלצת" הישראלית – סיפורים על עלייה לישראל.

העליפה בתקשורת ההמונית: ת' כתריאל, "סיפורי הוא כזה" – סיפורים על חוויות אישיות המשודרים ברדיו הישראלי; ב' קירשנבלאטיגמבלט, תחיית הכליזמר – הרהורים על כרונוטיפ מוסקלי.

עליות יהודי תימן לארץ-ישראל, תקליטור+חוברת הפעלה, 24 עמ'. בהוצאת תחום מורשת יהדות המזרח וספרד במינהל חברה ונוער שבמשרד החינוך, והאגודה לטיפוח חברה ותרבות – מכון המשי, ירושלים תש"ס.

לפנינו יוזמה מבורכת משותפת לאגודה של יוצאי תימן ולאנשי תחום מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך, המעמידה לרשות המורה, התלמיד וכל מתעניין בתחום, כלי מועיל המושתת על טכנולוגיה מתקדמת, ומזמן למשתמש מפגש עם מידע רב.

בתקליטור שלושה פרקים עיקריים: קשרים בין יהודי תימן לארץ ישראל; העליות בשנים תרמ"א-תש"ה (1881-1945); העליות בשנים תש"ה-תשנ"ג (1945-1993). שתי נקודות תורפה יש בתקליטור: ההתקדמות היא תורית בלבד, וקצב ההתקדמות מוכתב על ידי המעצבים. יש בוזה יתרון מסוים כלפי תלמידים, אך מצד שני זו מגבלה מיותרת למשתמש הבורג והמיזמן. יפה עשו המפקחים כשהסתייעו בראומה אלדר וביצחק איתן כקריינים.

■ **חפציבה לוינסקי (צדוק), מאיספהאן לירושלים, ירושלים תש"ס, הוצאת ראובן מס, 124 עמ.**

בספר באים שנים עשר סיפורים המגוללים פרקים מזכרונותיה של המחברת, בעיקר מילדותה בירושלים בקרב יוצאי איראן. הסיפורים מביאים בלשון מרתקת מהדי הימים שלפני קום המדינה ולאחריהם. בספר משובצות תמונות המשתלבות היטב בגוף הסיפורים.

■ **יהדות תורכיה והצינונות - קבצים לחקר התנועה הצינונית והחלוצית בתורכיה. עורכים מרכזי פלקון, דניאל ציפר ואבידן משיה. הוצאת עמותת יוצאי התנועה הצינונית בתורכיה, ירושלים תש"ס. 128 עמ.**

הספר הוא הקובץ השלישי אשר עמותת יוצאי התנועה הצינונית בתורכיה מוציאה לאור, ובו חמישה שערים: הרקע הכללי - היהודים והצינונות בתורכיה; לדמותם של פעילי העלייה וההעפלה; פרשיות העפלה ועלייה; לדמותם של יוצאי תורכיה ביישוב הארצישראלי; בהתיישבות. בספר משובצות תמונות.

■ **מסורת ושינוי בתרבות הערבית-היהודית של ימיהביניים - דברי הוועידה השישית של החברה לחקר התרבות הערבית-היהודית של ימיהביניים. עורכים: יהושע בלאו ודויד דורון, הוצאת אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תש"ס, 262+XIX עמ.**

בספר שלפנינו שבעה עשר מאמרים, המושתתים על הרצאות שנישאו בוועידה אשר נתיקמה באוניברסיטת בראילן בשנת תשנ"ג. אלה זורים אור על תחומים מגוונים בתרבות היהודית שבהשפעת הערבית ומעמידים לרשות הקורא והחוקר ממיטב חידושי המחקר בשדה עשיר זה. המאמרים הם כדלהלן: נחם אילן, "ודע מה שתשיב לאפיקורוס" - עמדתו של ר' ישראל ישראלי מטולדו; יהושע בלאו, כתיבת עברית באותיות ערביות - דוגמה לשבירת מסורת; חגי בךשמאי, הספרות המדרשית-הרבנית בפירושי רס"ג - המשך וחידוש; מנחם בךששון, מסורת ושינוי בדפוסי הפולמוס של שושלת בית הרמב"ם (ראב"ם ורדב"א); ירחמיאל ברודי, תרגומי עשרת הדיברות בארמית ובערבית-יהודית; דויד דורון, על תרגום שלושה ספרי מקרא לערבית בהולנד בידי יהודי ממראכש - מסורת ושינוי: דברי מבוא, ועיון בכתיב ובפונטיקה; סימון הופקינס, עדות קדומה לארמית החדשה במקור ערבי-יהודי; יוסף יהלום, "כתאב אלשדיר פי אלמנטים ואלמנטז'ור" - דיואן יהודה הלוי בעריכתו של ישועה הלוי; יוסף יגון (פנטון), הפירוש הערבי של ר' דוד בן יהושע מימוני על "משנה תורה" לרמב"ם; דניאל לסקר, מונחים פילוסופיים ערביים ב"ספר הכוזרי" לר' יהודה הלוי; שרה סטרומזה, מסורות ציטוט - על מקורות גלויים ומקורות מצטעים בספרות הפילוסופית בערבית-יהודית; שולמית סלע, השוואה ספרותית-ספרותית בין "ספר יוספון" העברי לנוסחו הערבי; מאירה פוליאק, תפיסת רב סעדיה גאון את תרגום התורה בהשוואה לתפיסת הקראים; יוסף ריבלין, מסורת ומשבר בטרם מוות; דב שוורץ, אבן סינא והרמב"ם על הישוארות הנפש - עיון השוואתי; שמעון שטובר, הקבלה בין אסלאם ליהדות - מפולמוס לקליטה והטמעה; אליעזר שלוסברג, פולמוס של רב סעדיה גאון נגד הנצרות. לספר גלוים תקצירים באנגלית.

■ **אברהם נוריאל, גלדי וסמדי בפילוסופיה היהודית בימי הביניים, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ס, 325 עמ.**

בשנת תשנ"ב הלך לעולמו פרופ' אברהם נוריאל, מן המורים המובהקים במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת בראילן, ומחשובי החוקרים בדורנו אשר עסקו בהגות היהודית בימי הביניים. לאחר מותו תפרו פרופ' זאב הרוי מן האוניברסיטה העברית ופרופ' דב שוורץ מאוניברסיטת בראילן וכינוסו ממיטב מחקריו של נוריאל. באסופה שלפנינו שני חלקים - בראשון שישע עיונים במורה נבוכים לרמב"ם ובשני שמונה מאמרים ושלושה נספחים על משנתו של ר' אברהם ביבנו, שלו ייחד נוריאל את עבודת הדוקטור שלו. המאמרים הם אלו: חידוש העולם או קדמותו על פי

הרמב"ם; הרצון האלוהי במורה נבוכים (נספח: הרצון האלוהי בספר הכוזרי); מושג האמונה אצל הרמב"ם; השגחה והנהגה במורה נבוכים; "דברה תורה כלשון בני אדם" במורה נבוכים; הרמב"ם על מקריות בעולם ההווה וההפסד; לבירור מושג השטן במורה נבוכים – זיהויים שונים של השטן; הערות על תורת ההכרה של הרמב"ם; מה בין "סיבה" ל"עילה" במורה נבוכים; למובן של המלים "פכרה" ו"רויה" במורה נבוכים; מה בין "נבוה" ל"וחי" במורה נבוכים; משלים ולא נתפרש שהם משל במורה נבוכים; השימוש במלה "גריב" במורה נבוכים: הערה למיתודה האוטורית במורה נבוכים; למשמעות המושג "שריעה" במורה נבוכים; האומנם קיימים יסודות רמב"מיים בפילוסופיה של ליבוויץ? ר' אברהם ביבגו – האיש ומשנתו; תורת האלוהות; תורת העולם; תורת האדם; ישראל והאומות; אמונה ושכל; טבע והשגחה; ייחודו של ביבגו; נספחים: נספח א – תפוצת כתביו של ר' אברהם ביבגו; נספח ב – אישים וספרים שר' אברהם ביבגו מתייחס אליהם בכתביו; נספח ג – התיאולוגיה של ר' אברהם ביבגו (מאמר ביקורת). פותחת את הכרך מסה מאת הר"י ושוורץ וכתרתה "משנתו המחקרית של אברהם נוריאל".

לכרך נלווים רשימת המקומות שהמאמרים נתפרסמו בהם לראשונה; מפתח המקורות; מפתח החיבורים; מפתח האישים ומפתח המושגים.

לכך ממצבת זיכרון מכובדת לחוקר חשוב עוד יש לספר שלפנינו תרומה מיוחדת בזכות כינוס המחקרים השונים בכפיפה אחת. עיניו הלשוניים של נוריאל קובעים דרך חדשה ומאתגרת בקריאת מורה נבוכים – בירור קפדני של מושגי יסוד בספר; צירופם כאחד מעמידים לרשות הקורא והחוקר כלי עזר מועיל מן המעלה העליונה לפענוח סודותיו של מורה נבוכים. קבוצת המאמרים והנספחים על ביבגו מביאה אל הקורא העברי את מיטב חיקרו בשנים האחרונות, ואף כאן יש תשתית חיונית למחקרים נוספים.

■ עזרא קהתי, יקירי בתימן ובציון, פרקי הווי וחכונות, ירושלים תשנ"ט, 232 עמודים. עורך: יוסף טובי.

המחבר מספר בלשון קולחת ונאה את תולדותיו ואת תולדות משפחתו, בשחזור את שורשיו שבעה דורות לאחור, עד לראשית המאה ה"ח בת"מ. לתיאורים נלווים תצלומים רבים של דמויות ומסמכים, ואלה מוסיפים לספר נופך של אמינות ושל עניין. כפי שכתב פרופ' טובי בהקדמתו, "חשב עזרא קהתי להעלות על הכתב את דבריו בעבור בני משפחתו, אך מבלי משים הביא לעולם סיפורו של דור שלם".

■ פנקס בית דין איסור והיתר בקושטא ת"ע-תרס"ג (1760-1903), יוצא לאור לראשונה מכתב יד. ההדירה עם מבוא, הערות ומפתחות, לאה בורנשטיין-מקובצקי, לוד תשנ"ט, 284+12 עמ'.

בספר מפורענות שמונים ותשע התעודות המרכיבות את פנקס "בית דין איסור והיתר" בקושטא בתקופה הנידונה. פותחת את הספר הקדמה ארוכה, הדנה בקהילת קושטא במאות ה"ח וה"ט, תולדות בית הדין ומקומו בחיי הקהילה, בעלי תפקידים ומנגנונים בקהילה, בעיות הלכתיות שונות ומימושן בחיי הקהילה, וכן ביוגרפיות קצרות של "ממוני איסור והיתר" בקושטא ושל הדיינים הנזכרים בפנקס. התעודות מובאות שלא על פי סידרן בפנקס, אלא ממוינות בסדר הבא: כשרות הגבירות והמלח; ניקור הבשר, האומנים הקאנאדארים; המנקרים והקצבים; שוחטים וענייני שחיטה ובדיקה; גשואין וטהרה; מוכרי פסולת הבשר (הסאקאטיס) וחלקי בשר נוספים; האישיקניביגייש והאראסאקיס; ייצור יין ומכירתו, יין נסך ותקנת סוחרי היין; ענייני אבלות, קבורה ושהרת המתים, ודיון באומנים רוחצי המתים; שמירת שבת; כתיבת סופרי סת"ם, מניעת זופים, ודיון באומנים הסופרים; ענייני מילה ומוהלים; ענייני עגונות; מצות ומוצרי פסח אחרים; הסאיגיס והמשרתים בבית המטבחיים; השגת גבול; אתרוגים ויחסים עם נזכרים.

חותמת את הספר ביבליוגרפיה, הממוינת על פי עיתונות וכתבי עת, חיבורים הלכתיים וספרי דרוש הנזכרים בחיבור, כתבי יד, בתי עלמין באסתנבול, ספרים ומחקרים; וכן מפתחות שמות אישים, מקומות ועניינים.

■ **ספר תהלה לוד**, קובץ שירתו של רבי דוד בן חסין זצ"ל, פייטנה של יהדות מרוקו. מהדורה מדעית בצירוף מבואות, הערות וביאורים מאת אפרים חון ודוד אליהו (אנדרה) אלכאז, בהוצאת אורות יהדות המגרב, כשיתוף הקתדרא לחקר הפיוט ולהוראתו על שם ח"מ ליהמן ז"ל ומפעל לחקר שירת הקודש באוניברסיטת בריאילן, לוד תשנ"ט, 193+759 עמ'. החיבור עביהכרס שלפנינו הוא הראשון בסדרה של מהדורות ביקורתיות של קובצי שירה ופיוט אשר חיברו חכמי צפון אפריקה, וככזה חשיבותו רבה לא רק מצד מה שיש בו בנוגע לשירתו של ר' דוד בן חסין, אלא גם מצד היותו "סמן" (מעטה והלאה) לקבצים הבאים. בספר שתי חטיבות עיקריות: בחטיבה הראשונה תשעה פרקי מבוא, הדנים בתחנות בשירה העברית בצפון אפריקה, ברקע ההיסטורי והחברתי ליצירת ר' דוד חסין (כך), חייו ויצירתו של ר' דוד בן חסין, מעגל התפילה, מעגל השנה, מעגל החיים, מעגל היחיד והחברה, סגולות שירה בשירת רדב"ח, ולשון וסגנון בשירת ר' דוד חסין (!). החטיבה השנייה היא ילקוט הפיוטים, ממוינים על פי מעגל התפילה, מעגל השנה, מעגל החיים ומעגל היחיד והחברה. לספר נלווים שישה מפתחות: שמות, העניינים, השירים, הלחנים, הלחנים לפי פיוטים, אישים שלכבודם נכתבו שירים; וביבליוגרפיה. המבוא בצרפתית מחזיק 132 עמודים ומבחר שירים מתורגמים לצרפתית.

■ **תהודה - ביטאון שנתי 19 (תשנ"ט)** - גליון הצדעה ליובל עליית יהודי תימן במבצע "על כנפי נשרים", בהוצאת האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר. עורך: פרופ' אבשלום מזרחי. 160 עמ'.

בגיליון: נ"ב גמליאלי, שני סיפורים מחיי היהודים בעיר דמאר; א' מדהלה, אין לי ארץ אחרת - שש שנים של תלאות בדרך לגאולה; ז' דורי, יתמות ונדוד - שמד והצלה - עליית היתומים במבצע "על כנפי נשרים"; י' קליגלר וצ' פרידמן-מקוב, מחנה הפליטים היהודים התימנים בעדן בשנת תש"ד (1944); ח' צדוק, יסורי הגאולה והפרות - במלאת חמישים שנה להצלת יהודי תימן (תש"ג-תש"י, 1943-1950); ש' אביזמר, מעלילות עליית "על כנפי נשרים" - רשמי שליח מיראלי; ש' ימיני, חמישים שנה למבצע "על כנפי נשרים" - רשמים של שליח; א' בךדוד, על עלייתם של יהודי צעדה והסביבה לארץ ישראל בשנת התש"א (1951); נ' אלטרמן, בואי תימן; ש' בן-שלום, יובל לעליית "על כנפי נשרים"; ר' הלוי, שיבת ציון ותקומת ישראל - שירי הצדעה; א' מזרחי, יהודים יוצאי תימן משכונת נחליאל בחזרה - מחלוצי הכורנים בארץ ישראל המתחדשת; מ' טביב, בשורת הגאולה - קטע מסיפור של הסופר מרדכי טביב ז"ל; א' קלנר, שלשה מכתבים - רשמים של רופא משנת תש"י (1950) על קליטתם העגומה של יהודי תימן; י' הרשטיג, זכרונות מקליטת עולי תימן שעלו במבצע "על כנפי נשרים" - מושב עמקא כדוגמא - רשמיו של מדריך; א' גימאני, הרב רצון דוד: רבה של עפולה העיר ויקיר העיר; ג' זאבי, המסע שלי אל יהודי תימן; א' מזרחי, הטיסים - חוד החנית במבצע "על כנפי נשרים" - סיפורם של שניים מהם; א' שלומי, מגורת המשכן כסמל לאחדות ישראל; א' בךדוד, סיקורת ספרים; א' שאול, קווים לדמותו של נסים קהתי ז"ל.

■ *Leone de' Sommi and the Performing Arts*, ed. Ahuva Belkin, The Yolanda and David Katz Faculty for the Arts, Tel-Aviv University 1997. xviii+245 pp.

קובץ המאמרים החשוב, בעריכת אהובה בלקין מן המחלקה לתאטרון באוניברסיטת תל-אביב, נערך בעקבות כינוס בשנת 1988 באוניברסיטת תל-אביב, אשר הוקדש ליצירותיו של יהודה סומו פורטיליאונה (מנטובה, 1527-1592). סומו היה מוכר עד עתה בעיקר בזכות המחזה יצחות בדיחותא דקידושין, וחיבור תאורטי ראשון, משלהי הרנסנס, על היבטים שונים של התאטרון: Quattro dialoghi in materia de rappresentazioni sceniche. העניין הגובר ביצירתו ובפעילותו התאטרלית של סומו נובע מהרחבה ניכרת של קורפוס היצירות המזוהה בוודאות עם מחבר זה, ועם העניין המחקרי הגובר בשנים האחרונות בתולדות התאטרון האיטליהי בשלהי הרנסנס. רוב יצירותיו התאטרוניות של סומו נכתבו במחצית השנייה של המאה הטיז' עברו חצר הנסיכים מבית גונזגה (Gonzaga) במנטובה. הספרייה של חצר גונזגה נמכרה לבית סבריאזה במאה הי"ז,

ובכללם גם יצירותיו של סומו, ושוכנו בספרייה בטורינו. בקטלוג הספרייה בטורינו רשומים אחד עשר כרכים של יצירותיו בכתב יד. לרוע המזל עלתה הספרייה באש בשנת 1904, ונדמה היה שעבודותיו של סומו נשמדו. רק בשנים האחרונות הצליחה החוקרת כריסטינה דל מולין (Cristina dal Molin) לשחזר במלואם כמה מחזות ולזהות יצירות שנשמרו בחלקן.

התאטרון המודרני, שאינו הולך בעקבות מסורות ימי הביניים, החל במידה רבה את דרכו העצמאית באיטליה במהלך המאה ה־19. בחצרות הנסיכים השתלב התאטרון בחגיגות הגדולות ובמופעים שאורגנו לפאר את עוצמת השלטון וסמכותה. ההצגה נשפטה בעיקר על פי מידת ההנאה שגרמה לצופים ולא על פי תוכנה או ערכה האמנותי.

התאטרון הוא אמנות מבצעת, בה יש לשלב תחומים שונים המגבירים את הרושם הבימתי. כדי להבין את מחזותיו של סומו, הוקדשו בספר מאמרים להיבט הריקוד (Iain A. Fenlon, A.), המוסיקה (William Smith), התפאורה (Don Harrán, Enrico Fubini), (Hanna Scolnicov), Alfred S. Golding, Massimo) הט"ז (Alfred S. Golding, Massimo) והמחזות (Ciavoletta, Ahuva Belkin, Dunbar H. Ogden).

מתוך המאמרים העוסקים בכתיבה של סומו בשאלות תאורטיות של תאטרון והפקה בימתית בפרעל (מאמרים מאת Shimon Levy, Kristine Hecker, George Banu, Jaco Guinsberg) עולה דמות חלוצית ומחדשת בנושאים של הדגשת העצמאות של התאטרון ביחס לשאר אמנויות מבצעות: הטקסט תופס מקום מרכזי, ואינו רק כלי עזר להפקה בימתית יקרה וראוונתנית: המחזה אמור לרגש חלקים ניכרים מן האוכלוסייה, ולא רק קבוצת צופים קטנה ומובחרת בחצר בית גונזגה; השפה בה משתמשים הגיבורים צריכה להיות פשוטה וישירה ולא רטורית־גבוהה.

הספר דן בשאלה כיצד השתלבה הפעילות התאטרונית של סומו במערכת הייחסים בין הקהילה היהודית ובין חצר הנסיכים. כתבי המאמרים מדיגשים (יתר על המידה) את המתח בין מסורות התאטרון הנוצרי ובין הנאמנות למסורת הפנים־יהודית, ומתוך כך עולה דמותו של סומו כאיש קרוע בין הנאמנות למסורת ולבני דתו ובין פעילותו כאיש אמנות, חודשן, חבר באקדמיה אמנותית נוצרית ואיש חצר. חיזוק לטענה זו בקביעה (המופיעה בכמה מאמרים) כי הקהילה נאלצה להעלות מחזות בחצר הנסיך, כפי שחוייבה לשלם מסים. אולם התאטרון לא היה זר למסורת של יהודי איטליה במאה ה־19, כפי שמעידה פעילות תאטרלית רצופה, שהיתה מיועדת בעיקר לקהל יהודי. המחזה יצחות בדיחותא דקידושיך לא נשאר על הכתב, אלא הועלה על הבמה בחג הפורים.

רוני ויינשטיין